

МЕЛАНХОЛИЈА СТВАРАЛАШТВА: КРИТИЧКА МИСАО НИКОЛЕ МИЛОШЕВИЋА

Апстракт: На фону традиције мишљења која се бави проблемима стваралаштва и која покушава да преобликује наслеђене антрополошке и онтолошке парадигме, критичка мисао Николе Милошевића, која је тим проблемима теоријски имплицитно окренута, успоставља се као коректив. Бавећи се анализом стваралаштва или стварања, и то из психолошке или психоаналитичке перспективе, Милошевић је указао на скривене истине стваралачког механизма у виду реметилачких фактора који нарушавају вредносну целовитост дела, а потичу из бића ствараоца. Тако се он, понирући кроз дело које је тумачио, спуштао у најмрачније кутке ствараоачевог бића, тамо где влада сила *nihila*. Читаво његово херменеутичко дело, израсло на темељу меланхолије, а усредсређено на процесе демистификације, представља специфичну драму духовности, драму неиспуњеног, самоизневереног стваралаштва. У спреси с тим је и Милошевићево схватање и коришћење есеја као форме најпогодније за давање одушка властитом скептицизму, али и за жанровско превазилажење ка прози; истовремено је посреди и прожимање Милошевићевих прозних, романескних форми са теоријским, дискурзивним начином мишљења.

Кључне речи: Никола Милошевић, стваралаштво, стваралачка реконструкција, херменеутика, реметилачки фактори, кохеренција, метод, есеј, проза, меланхолија.

У европској критичкој, филозофској и теолошкој мисли питање стваралаштва и његово довођење у везу са смислом

човековог постојања – ако оно икаквог смисла има – дошло је необично касно на дневни ред. Упркос важним али усамљеним гласовима који су се након средњег века, захваљујући новим историјским, друштвеним и културним условима, јављали у ренесанси и нововековљу, промишљање стваралаштва у филозофско-антрополошком и духовном контексту започело је на озбиљан начин тек код руских религијских мислилаца у деветнаестом и првој половини двадесетог века. Једно од илустративних дела које се може издвојити у вези с тим проблемом јесте књига Николаја Берђајева *Смисао стваралаштва* (1916). Иако је и пре и после Берђајева било мислилаца који су се бавили питањем стваралаштва, не само у естетско-уметничком већ и у теургијском смислу, та промишљања, осим што су настала у дисконтинуитету са властитом традицијом, у ширим филозофским оквирима углавном су остала усамљена и занемарена.

Имајући у виду да је свака епоха епистемички уобручена, не може се тако ни све на време промислити, па одређени правци мишљења, окоштали у културне парадигме, задуго скрајну или заклоне неке друге (пропуштене?) истине. Отуд се чини да нека тумачења дођу прекасно: колико би, на пример, далекосежно, обавезујуће или уопште довољно и умесно било – вековима непрепознато или барем ненаглашено – сагледавање хришћанства и као апотеозе стваралаштва?¹ Да ли би такво сагледавање могло да има било каквог практичног еклисиолошког утицаја; да ли би могло да промени наречену епистему савремености? Ретки гласови који се данас јављају у српској књижевној критици, филозофији и теологији, буде наду да је на духовном хоризонту савремене (постхумане?) епохе посредни обнова интересовања за питања смисла човековог постојања, његовог духовног достојанства и метафизичког позвања.²

¹ Видети: Мати Марија Скобцова. „Извори стваралаштва”. *Хришћанство: религиозно-филозофски списи*. Превеле с руског Вера Лазаревић и Весна Маричић. Логос: Београд 2006, 138–154.

² Видети: Давор Џалто. *In medias res: о слободи, оiledалима и демонима: изабрани интjервјуи*. Admiral Books: Београд 2017; Romilo Aleksandar Knežević.

Будући да се Никола Милошевић врло рано, у својим студентским годинама, упознао са Берђајевљевим делом, те га тада и споменуо у једном од својих првих објављених радова,³ оставши притом – што је врло значајно – имун на одвише оптимистичка и антрополатријска завођења руског мислиоца, може се рећи да Милошевићев критички опус у великој мери представља имплицитни, прикривени полемички одговор или *коректив* како Берђајеву, тако и читавој тој филозофској традицији посвећеној проблему стваралаштва, а посредно, заправо, суштинским 'проклетим' филозофским и теолошким питањима, везаним не само за антрополошку већ и за онтолошку и духовну димензију постојања. Као филозофски антипод Берђајеву,⁴ и као неко ко је сумњао да се смисао живота може икад недвосмислено одредити, Никола Милошевић се у свом делу није бавио стваралаштвом на теоријски експлицитан начин, али, имплицитно гледано, стваралаштво или *стварање* јесте алфа и омега његовог књижевнокритичког и теоријског опуса.

Срж Милошевићеве критичке оптике је анализа стварања, стваралачког процеса. Стога су његове интерпретације дела заправо интерпретације *стварања* тих дела. Карактер тих интерпретација је психолошки или психоаналитички, због чега се његова критичка, односно теоријска мисао може именовати као „психологија стваралаштва”.⁵

Никола Милошевић је својим студијама, огледима и есејима, посебно оним из првог периода његовог интелектуалног рада, са фокусом на књижевнотеоријским рефлексијама и књижевнокритичким анализама – јер се у другом периоду, почев од краја седамдесетих година XX века, посветио ван-

Ното Theurgos. Les Editions du Cerf: Paris 2020; Никола Кајрез. *Оправдање стваралаштва*. Службени гласник: Београд 2021.

³ Видети: Никола Милошевић. „О интимном и лирици: дискусија на теме из есеја М. Крлеже 'О слободи културе' (1)”. *Видици*. Год. I бр. 1. 1953, 1–2.

⁴ Видети: Жељко Симић. „Антиномије полемичког дискурзивитета (Н. Милошевић, *Букџиње*, 2009)”. *Српска њолијичка мисао*. Год. XVII бр. 2. 2000, 294.

⁵ Душан Стошић. *Никола Милошевић и Албер Каму: есеји и прикази*. Идеа принт: Београд 2003, 89.

књижевним, филозофским истраживањима⁶ – указао на тамну страну или ‘несвесно’ стваралаштва, на његове слепе мрље. Сходно Милошевићевим закључцима, нарочито оним које је изнео у својој првој књизи *Антрополошки есеји* (1964), стваралаштво није само естетски чин, као чин човековог слободног и безусловног даривања нечег новог и невиђеног, захваљујући чему свет постаје лепши и бољи, већ такође и (несвесни) етички чин, јер се кроз створено дело транспонује људскост ствараоца, а то ће рећи – све његове мане и недостатности, оличене у теоријским противречностима и уметничким мањкавостима.

Милошевићево херменеутичко продирање било је усмерено – иако он сам то не би тако назвао – ка духовним претпоставкама текста, односно ка, тејлоровски речено, изворима ‘текстуалног’ сопства, а који пребивају у бићу ствараоца. Та, условно речено неопозитивистичка, потреба да се разоткрије оно што је у другом плану, што претходи појавности, упућује на гностички карактер његове критичке мисли. Јер, њега је увек занимало оно што се прећуткује, што се крије изван позорнице, оно до чега поглед не допире – ‘*veritas abscondita*’, скривена истина. Такве истине нема на позорници, као што нема ни лица већ само бескрајног низа маски:

И оставимо се јалове расправе о томе који је филозоф у праву, а који није. Није ниједан.

Историја филозофије [...] личи на маскенбал. Сваки филозоф има маску испод које скрива своје право лице.⁷

Истина или тајна коју је Никола Милошевић на детективски или иследнички начин разоткривао у својим радовима, односи се на продоре такозваних ометајућих фактора у дело, при чему су ти фактори психолошке и идеолошке

⁶ Видети: Илија Марић. *Филозофска делија: ојледи о савременим српским филозофима*. Плато books: Београд 2009, 132.

⁷ Никола Милошевић. *Ний михољској лејиа*. У: *Умейничка йроза*. Изабрана дела (5). Приредио Мило Ломпар. Службени лист СЦГ: Београд [1999] 2003, 174–175.

природе, док је дело замишљено у својој идеалности – као савршено складна и кохерентна целина. Своја критичка полазишта Милошевић је разоткрио у огледу „Проблем вредности” из књиге *Идеологија, психологија и стваралаштво* (1972), у коме је истакао да сви елементи структуре дела, при чему су, кад је о прозним делима реч, најважнији мотивација и индивидуализација, треба да се стопе „у хармоничну целину”, односно – аналогно Лајбницевој филозофији – да одговарају „схеми престабилизоване хармоније”.⁸ Никола Милошевић је тиме само на другачији начин и другим речима транспоновео захтев Богдана Поповића да дело мора бити цело лепо и усклађено са свим својим елементима. Тако је вредност дела изједначена са његовом структуром и сазнајном димензијом.⁹

Наравно, Милошевићевом идеалу апсолутно хармоничног и кохерентног дела може се приговорити да би такво дело, лишено реметиљачких фактора, естетски супериорно, могло да изгуби свој људски карактер и значај, могућност пружања естетског и духовног ужитка, будући да кроз савршенство уме да зрачи и ефемерност и нечастивост. Без обзира на то, поставивши тако високо своје аксиолошке идеале, у мери да су му због тога неблагонаклони метакритичари замерали доктринарну дрскост која прераста у проповеднички став,¹⁰ Милошевић је неретко доносио судове који су, и ако нису увек били тачни, свакако достојни пажње, попут оних да су, на пример, *Забелешке из њодземља* не само најбољи роман Достојевског већ „вероватно најбоље дело свих времена”,¹¹ да Камијев *Паг* није само бољи роман од *Странца* већ да представља *Забелешке из њодземља* двадесетог века,¹² а да је Стринд-

⁸ Никола Милошевић. *Идеологија, психологија и стваралаштво*. Новинско издавачко предузеће „Дуга”: Београд 1972, 283.

⁹ *Истио*, 300.

¹⁰ Видети: Предраг Палавестра. *Историја српске књижевне критике 1768–2007*. Матица српска: Нови Сад 2008, 545–546.

¹¹ Никола Милошевић. *Психологија знања*. Белетра: Београд [1989] 1990, 363.

¹² Видети: Никола Милошевић. *Антрополошки есеји*. Белетра: Београд [1964] 1990, 61.

бергова *Госпођица Јулија* „можда најбољи трагички текст који је икада написан”.¹³ Такве судове Милошевић је доносио тврдећи да су посреди дела са највишим степеном унутрашње кохеренције, истовремено негативно оцењујући сва друга дела код којих је по наречену хармонију или кохеренцију проналазио реметилачке факторе.

Милошевићева интерпретација тежи ономе што је у делу ‘несвесно’ и што га угрожава: инхерентној антилогосној сили која ‘подземним’ токовима из ауторове личности снисходи у дело. Посреди је интерпретација која, попут одбацивања непотребних слојева приликом љуштења лука, подразумева повратак од дела ка аутору, до тајне које неретко ни он сам није свестан. Тако се стваралачки процес као процес структурисања дела приказује у свом обрнутом, *реверзибилном виду*: са дела се прелази на ‘тумачење’ ствараоца, да би се, понирући кроз њега, допрло до оног што је у домену антистваралачких сила. Као парадигматичан пример таквог поступка може да послужи оглед о *Забелешкама из подземља* из *Антрополошких есеја*, у коме се одговори на питања у вези са романом Достојевског крију у ауторовој личности, у његовим неурозама и филозофско-идеолошким претпоставкама. Тако се Милошевићева ‘психологија стваралаштва’ заправо испољава као психологија кризе смисла, кризе логосности. Читав његов опус се, како је примећено у критици, може посматрати као „узбудљива књига о највећој драми духовности, о драми мисли која из различитих разлога не може да доспе до себе саме, губећи, такорећи успут, своју логику и своју кохеренцију”.¹⁴

Из Милошевићевих критичких анализа може се закључити да је стваралаштво по себи антиномично, или можда боље рећи агонално, да је сам стваралачки процес истовремено ‘антистваралачки’, будући да су реметилачки фактори,

¹³ Никола Милошевић. *Психологија знања*, 363.

¹⁴ Николај Тимченко. *Меланхолија и херменеутика: мислилац и исац Никола Милошевић*. Приредио Јован Пејчић. Задужбина „Николај Тимченко” / Алтера: Лесковац / Београд 2009, 97.

или фактори инкохеренције, заправо ништећи, фактори ништавила, који, попут рђе, нагризају вредносну димензију створеног дела. Притом, иако је по карактеру свевремено, ништавило је у модерном уметничком стваралаштву постало његова незаобилазна потенција:

У унутрашњости уметности хучи једна тајна која њу саму угрожава. Она долази из снаге уобразиље, она је – и то зна у својим поносним тренуцима – такође *creatio ex nihilo*. Али управо зато је она угрожена тим *nihil*, том властитом ништавношћу. [...] Један нови аспект [је у питању], јер реч је о ризику снаге уобразиље, о оспоравању уметности самом собом – када њено биће бива до ишчезнућа угрожено ништавилком које јој је инхерентно.¹⁵

Тако се сила ништавила или *nihila* указује као инхерентна стваралаштву. Другим речима, стваралаштво може бити не само ‘антистваралачко’ већ и антитеургијско. Или, како би то рекао Сартр – „Човек је биће помоћу кога Ништа долази на свет”.¹⁶ То Ништа – попут црне рупе са својим гравитационим пољем – стваралачким чином бива кодирано у дело, *преишећи* да га изнутра, у вредносном смислу, разгради и поништи. Такође, на основу таквог полазишта, може се поставити далекосежно питање које се тиче онтолошке бестемељности бића – код Милошевића изражено метафором *зиданице на њеску* – бића које је заборавило истину и у себи садржи потенцију *nihila*.

Имајући у виду Милошевићеву опсесију односом између речи и личности, његов истинотражитељски ерос – као прикривено или неосвешћено боготражитељски – смештен је између носталгичног сећања на заборављену или ишчезлу истину и меланхоличне потребе за загледаношћу у најдубље понове бића, тамо где пребива увир заборава. Уместо да се

¹⁵ Ридигер Зафрански. *Зло или грама слободе*. Превео Саша Радојчић. Службени лист СЦГ: Београд 2005, 153–154.

¹⁶ Цит. према: *Истио*, 153.

из те загледаности у ‘неукроћене’ епифаније истине пројави лепота, она се разобличава као кринка испод које лежи нешто што пориче њену пуноћу.

Скидање позлате – „слојева глупости и заблуда код својих противника”¹⁷ – односно порицање пуноће лепоте и бића и дела могло би се означити као (колатерални) циљ Милошевићеве стваралачке реконструкције. Она се, условно, може упоредити са такозваним *non finito* принципом – налик оном којим су се служили Микеланђело и Огист Роден – приликом кога се дело *намерно* оставља незавршеним, тако што на месту ‘постаментa’ остаје видљив материјал из ког је оно настало – попут, на пример, необрађеног мермерног постоља из кога ‘ниче’ исклесана фигура.

Милошевић се, заправо, служио *обрнућим non finito* принципом: он је наизглед целовита дела ‘деконструктивистичким’ увидима ‘враћао’ у њихова ‘пређашња стања’, огољавајући њихову истинску ‘недовршеност’, не би ли се тако указали до тада неприметни, али ипак присутни ‘остаци радова’ и ‘скела’ који су дато дело омеђили. То је чинио тако што је поглед ка местима ‘неусаглашености’ усмеравао „супротно од сваког очекивања”: кад је о теоријским и филозофским текстовима реч, који припадају домену ‘општег’, његова херменеутика кретала се од општости ка детаљу, а кад су посредни били књижевни текстови, који припадају домену ‘конкретног’, она се кретала од детаља ка општости:

[...] у оба случаја интерпретативна стратегија носи у себи потенцијал супротан саморазумљивом статусу текста који Милошевић тумачи, па тако књижевна структура постаје – у херменеутичком огледалу – *чвршћа* и *лоичнија* него што сама изгледа, док се филозофска структура чини *лабавијом* и *партикуларнијом* него што она сама за себе жели да буде. Интерпретација је, у оба случаја, усмерена на нешто *инци-*

¹⁷ Предраг Палавестра. „Књижевна полемика и политичка јавност [Н. Милошевић, *Марксизам и језуитизам*]”. *Књижевност*. Год. ХЛI бр. 6–7. 1986, 935–938, 935.

денићно, јер она као да тежи неком посебном подручју комуникације између књижевности и филозофије.¹⁸

У пракси је, укратко, то изгледало тако што је Никола Милошевић скретао пажњу на ауторов угао гледања, на „социо-психолошки фактор” који детерминише тај угао и који је, заправо, „својеврсна фингирајућа фасада која мање или више прикрива скривене мотиве”¹⁹, да би потом ту фасаду демистификовао. То значи да је захват демистификације „главна теза у фактички сваком Милошевићевом есеју”.²⁰

Указано је и да Милошевићева „излагања поседују извесну *грамску најетосић*, која читаоца држи у неизвесности све до закључне мисли, до последњег ретка књиге, расправе, чланка”.²¹ Међутим, томе не противречи примедба да, ако сваки његов есеј има идентичну „главну тезу”, неминовно таква репетитивност или *исићосић* у поступку, која подразумева „исту ритмичку матрицу излагања”,²² код ‘искусних’ читалаца узрокује одсуство наречене „неизвесности”, то јест могућност лаког наслућивања шта ће се ‘догодити’, предвидљивост закључка. Милошевићев методолошки приступ подразумева унутрашњу двојност: посреди је страшно полемичан, логички обременен, непротивречан, узбудљив и „драмски напет” приступ одређеном проблему, изведен у неуморној доследности сопственим полазиштима, али смиреним ходом и у стишаном тоналитету.

Милошевићев специфичан стил одликује се –

[...] јасношћу и лепотом изражавања, сажетошћу дискурса, ритмом смењивања и надграђивања идеја, ефектно уклопљеним одмориштима под видом објашњујућих дигресија,

¹⁸ Мило Ломпар. *Негде на ираници филозофије и лијераиуре: о књижевној херменеуици Николе Милошевића*. Службени гласник: Београд 2009, 108.

¹⁹ Жељко Симић. „Антиномије полемичког дискурзивитета”, 286.

²⁰ *Исићо*.

²¹ Јован Пејчић. *Основ, оквири, йрај: облик и реч криићике* 3. Центар за културу / Едиција Браничево: Пожаревац 2008, 24.

²² Жељко Симић. „Антиномије полемичког дискурзивитета”, 285.

успостављањем дијаложке зависности међу различитим поимањима исте „ствари”, реторичком непосредношћу.²³

Тај стил, али и „провокативан аналитички метод”²⁴ и приступ теоријским и уметничким делима допринео је особеној ‘детективској’ драматургији и жанровској ‘хибридизацији’ његових студија, огледа и есеја. Тако је у критици примећено да већ Милошевићева прва књига *Антрополошки есеји*, без обзира на жанровску одредницу из наслова, представља „литерарно инспирисану филозофију и филозофски оријентисану литературу”,²⁵ односно „један есејистички, филозофски роман”.²⁶ Слично је речено и за његову књигу *Филозофија и психологија* (1997), посвећену разоткривању „монументалне фасаде Марксове филозофије историје и политичке филозофије”: иако је „превасходно теоријска”, „чита се као узбудљив и леп детективски роман”.²⁷

Специфичност Милошевићевих научних радова је у жанровском самопревазилажењу, или, тачније, у њиховом померању ка фикционалном жанру. То значи да је скривено, јанусовско лице аутора *Антрополошких есеја*, и свих књига које су потом следиле, било лице уметника. Уметнички амблем тих научних текстова огледа се у томе што се они по правилу завршавају у меланхолично-лирском, исповедном тону – тону прозне субјективности. Притом, тај прелаз из објективног научног дискурса у нешто што наличи на интимну прозу или личну приповест, омогућила је управо духовна димензија Милошевићевог стваралаштва, односно самог његовог бића: меланхолија.

²³ Јован Пејчић. *Основ, оквири, ираи*, 24.

²⁴ Жарко Требјешанин. „Филозофија у кључу психологије личности (Н. Милошевић, *Филозофија и психологија*, 1997)”. *Демократија*. Год. I бр. 202–203; Лист књиге, бр. 2. 1997, 3.

²⁵ Ђорђевић Вуковић. „У затвореном аналитичком кругу (Н. Милошевић, *Антрополошки есеји*, 1964)”. *Видици*. Год. XIII бр. 89. 1965, 18.

²⁶ Божо Вукадиновић. „Генеза антрополошке идеје у „Антрополошким есејима” Николе Милошевића”. *Видици*. Год. XIII бр. 91–92. 1965, 6–7.

²⁷ Жарко Требјешанин. „Филозофија у кључу психологије личности”, 3.

Осим што је Никола Милошевић сматрао да есеј „пробива на несигурној и крхкој граници која дели науку од уметности” и да је, будући „[н]едовољно уметнички да би био роман или прича, довољно уметнички да не би био научна расправа”, зато „по нечем налик кентауру или сирени, нека врста ничије земље на мапи духа”,²⁸ није необично што је имплицирао и да есејист може бити само скептик, неко ко непрестано сумња, али и „безнадежно чезне за Апсолутом”, због чега се „есејистичка оријентација” – као *духовна* оријентација – своди на „трагање и немир”.²⁹ То значи да есеј за Милошевића није био само облик жанра већ изнуђени израз његове специфичне духовности. Есеј је, другим речима, текстуална форма интелектуалног, душевног и духовног немира, радикалног скептицизма, неконфесионалне, меланхоличне, илузорне носталгије за целином, за истином озареном тишином.

Не само есеј као специфична херменеутичка форма, већ читава Милошевићева теоријска грађевина, његова филозофија диференције, израсла је из духовног тла меланхолије. Отуд и његова носталгија за истином, „чежња за хармонијом” и „складом”,³⁰ за утопијском целовитошћу. Отуд његова страсна, опсесивна потреба за уочавањем логичких противречности, недоследности и неусаглашености код великих стваралаца, како мислилаца тако и уметника. Али, отуд и могућност да се његова херменеутика нетачно редукује на пуки критицизам, као и да се он сам сведе на „најбољег логичара међу нашим савременим критичарима”,³¹ упркос томе што је логика била тек средство за досезање дубљих сазнања везаних за тајну стваралаштва.

Захваљујући тој духовности, тој опсесивно-неуротичној или, како јој се неретко спочитава, „болесној религиозности”³²

²⁸ Никола Милошевић. „Проза Ласла Вегела”. Поговор у: Ласло Вегел. *Одрицање и ојсцајање: есеји*. Књижевна заједница Новог Сада: Нови Сад 1986, 135.

²⁹ *Исио*, 137.

³⁰ Николај Тимченко. *Меланхолија и херменеутика*, 145.

³¹ Предраг Палавестра. „Књижевна полемика и политичка јавност”, 935.

³² Виктор Франкл. *Бој њодсвесџи: њсихотерапија и религија*. Предео Д. Петровић. „Жарко Албуљ”: Београд 2001, 51.

– којој је гордост име, Никола Милошевић није демистификовао само дела и ауторе којима се бавио већ и сопствено дело, па и самог себе. Тако се, на пример, динамичност и временитост приликом стварања *Антрополошких есеја* или *Нејативної јунака* (1965) могу уочити на структурном плану. Наиме, у тим или неким другим Милошевићевим књигама приметно је да оглед којим се књига завршава – у Милошевићевој првој књизи то је „Теоријски осврт на антрополошке есеје”, а у другој „Завршни запис о парадоксу негативног јунака” – представља специфични *summa summarum* читаве књиге, али не тако што се у њему изнова излажу или маркирају раније изнесени увиди већ тако што се они проблематизују или допуњују на нијансиран и (ауто)критички начин. То значи да ти завршни, ‘кровни’ огледи немају само кохезивни карактер, у смислу да теоријским поентирањем „чвршће повезују претходне радове”,³³ већ читавој књизи придају метакритичку самосвест.

Такође, метакритичка или аутокритичка самосвест у *Антрополошким есејима* присутна је у једном од најнеобичнијих и, како је сам Никола Милошевић сматрао, „кључних”³⁴ текстова из те књиге, „Огледу из антропологије”. Било би, уосталом, неправедно да је Никола Милошевић огољавао, демистификовао и деконструисао ауторе чијим делима се бавио, а да притом није исти поступак применио и на самом себи – без обзира на то што је томе кумовао налог меланхолије.

У „Огледу из антропологије” реч је о успомени на једну кратку и неуспелу љубавно-еротску везу са једном девојком, пропраћеном приповедачевим есејистичким рефлексцијама. Милошевић је, заправо, минуциозном анализом наизглед ‘обичног’ и ‘нискомиметског’ догађаја – односно, анализом *личној* сећања и сопствених неуротичних испољавања – покушао да разоткрије одређене антрополошке истине, при-

³³ Александар Јовановић. „Аналитички поступак и меланхолични наговештаји (Н. Милошевић, *Антрополошки есеји*, 1978)”. *Књижевне новине*. Год. XXX бр. 567. 1978, 3.

³⁴ Никола Милошевић. *Полемике*. Белетра: Београд 1990, 253.

знавши, притом, да те истине одговарају његовој „склоности за меланхолију”.³⁵ Милошевићево или приповедачево уживање у процесу сопственог „разголићавања”³⁶ разоткрива аутора тог текста као „филозофа меланхолије”,³⁷ као уживаоца у скаредности ништавила, док сама исповест из „Огледа”, са својим „изразитим и зрелим уметничким вредностима”,³⁸ посредно читавај књизи придаје аутобиографски карактер. Наречени „Оглед” несумњиво је био испред свог времена, и то не само у идеолошком смислу већ и у књижевном: у прилог афирмацији такве врсте (аутофикцијског) наратива говори тек из 2022. године одлука Нобеловог комитета за књижевност.

„Оглед из антропологије” истовремено је и оглед и есеј и приповест – што је једног критичара нагнало да ‘причу’ из огледа смести „напореда са најостваренијим прозним рапор-тима Александра Тишме”.³⁹ То значи да је тај „Оглед”, захваљујући свом „наративно-есејистичком типу говора”,⁴⁰ антиципација Милошевићевог незавршеног романа *Deus absconditus* (1976) – чији је „ритам и начин вођења дијалога” једног другог критичара подсетио „на прозу Милоша Црњанског, *Код Хијерборејаца*”⁴¹ – као и романа *Нийи михољској леиџи* (1999), *Куџија од ораховој дрвџи* (2003) и *Сенке минулих љубави* (2005). Стил тих романа, као, уосталом, и других Милошевићевих позних теоријских остварења –

[...] одише оном племенитом архаиком што подсећа на „резану прозу” каква је била у моди с краја деветнаестог века у европској филозофији и књижевности, а почивала је на уверењу

³⁵ Никола Милошевић. *Антрополошки есеји*, 197.

³⁶ *Истио*, 205.

³⁷ Новица Милић. „Запис о филозофији меланхолије”. *Реч*. Год. II бр. 5. 1995, 98.

³⁸ Љубиша Јеремић. „Трагање за истином (Н. Милошевић, *Антрополошки есеји*, 1964)”. *Студенџи*. Год. XXIX бр. 1–2. 1965, 9.

³⁹ Драшко Ређеп. „Реч савести, мерило ствари, Никола Милошевић”. *Књижевност*. Год. I бр. 3–4. 2000, 349.

⁴⁰ Михајло Пантић. „Приповедање филозофије”. *Књижевност*. Год. I бр. 3–4. 2000, 357.

⁴¹ Илија Марић. *На Ефеском џуџу*. Плато: Београд 2006, 150.

да излагање добија на динамичности ако се пише у одсечним, језгровитим реченицама, у опојном стилу старих сановника и календара.⁴²

Имајући то у виду, није далеко од истине била оцена да је Никола Милошевић „један од најбољих стилиста наше савремене дискурзивне прозе”.⁴³

Ваља приметити, као што је Милошевићева есејистика нагињала ка прози, тако су ти романи обележени продирањем у приповедно ткиво есејистичких, филозофских наноса, уз обиље књижевних, филозофских, културних и других интертекстуалних референци, присутних захваљујући „асоцијативним токовима у оквиру одређених тема”.⁴⁴ Реч је о „филозофским” или „метафизичким романима”, у којима је поново, али гледано из другог угла, нагласак на сусрету и спајању филозофије и књижевности,⁴⁵ односно на „романсирању филозофије”.⁴⁶ Исказујући меланхолични и носталгично-метафизички доживљај стварности, они представљају, како је запажено у критици, „нову врсту романа”⁴⁷ у српској књижевности.

Тако је Никола Милошевић, кад је о стваралаштву реч, на темељу свог раног критичког и теоријског рада испунио своју тачку омега. Од *Анџрололошких есеја* као прве теоријске књиге, до *Сенки минулих љубави* као последњег романа, протеже се лук који наткриљује и у једну целину повезује дело без кога би, ма колико парадоксално звучало, историја српске књижевне критике, филозофије и књижевности несумњиво била мање усаглашена са собом, а више имала разлога за меланхолију.

⁴² Слободан Грубачић. „Сетна споменица”. У: *Дух и разумевање: Николи Милошевићу у сјомен*. Приредили Слободан Грубачић и Јован Делић. Филолошки факултет: Београд 2008, 12.

⁴³ Душан Стошић. *Никола Милошевић и Албер Ками*, 7.

⁴⁴ Ратомир Дамјановић. *Романи Николе Милошевића: џирилоџија о меланхолији*. Задужбина Милоша Црњанског: Београд 2011, 114.

⁴⁵ Стојан Ђорђић. „Метафизички нихилизам”. *Књижевност*. Год. I бр. 3–4. 2000, 401.

⁴⁶ Михајло Пантић. „Приповедање филозофије”, 359.

⁴⁷ Николај Тимченко. *Меланхолија и херменеуџика*, 147.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

- МИЛОШЕВИЋ, Никола. „О интимном и лирици: дискусија на теме из есеја М. Крлеже ‘О слободи културе’ (1)”. *Видици*. Год. I бр. 1. 1953, 1–2.
- МИЛОШЕВИЋ, Никола. *Антрополошки есеји*. Белетра: Београд [1964] 1990.
- МИЛОШЕВИЋ, Никола. *Идеологија, психологија и стваралаштво*. Новинско издавачко предузеће Дуга: Београд 1972.
- МИЛОШЕВИЋ, Никола. „Проза Ласла Вегела”. Поговор у: Ласло Вегел. *Одрицање и ојсвајање: есеји*. Књижевна заједница Новог Сада: Нови Сад 1986.
- МИЛОШЕВИЋ, Никола. *Психологија знања*. Белетра: Београд [1989] 1990.
- МИЛОШЕВИЋ, Никола. *Полемике*. Белетра: Београд 1990.
- МИЛОШЕВИЋ, Никола. *Нити михољској лећи, у: Уметничка ѝроза*. Изабрана дела (5). Приредио Мило Ломпар. Службени лист СЦГ: Београд [1999] 2003.

*

- ВУКАДИНОВИЋ, Божо. „Генеза антрополошке идеје у „Антрополошким есејима” Николе Милошевића”. *Видици*. Год. XIII бр. 91–92. 1965, 6–7.
- ВУКОВИЋ, Ђорђе. „У затвореном аналитичком кругу (Н. Милошевић, *Антрополошки есеји*, 1964)”. *Видици*. Год. XIII бр. 89. 1965, 18.
- ГРУБАЧИЋ, Слободан. „Сетна споменица”. У: *Дух и разумевање: Николи Милошевићу у спомен*. Приредили Слободан Грубачић и Јован Делић. Филолошки факултет: Београд 2008, 11–13.
- ДАМЈАНОВИЋ, Ратомир. *Романи Николе Милошевића: ѝрилогија о меланхолији*. Задужбина Милоша Црњанског: Београд 2011.
- ЂОРЂИЋ, Стојан. „Метафизички нихилизам”. *Књижевност*. Год. I бр. 3–4. 2000, 400–403.
- ЗАФРАНСКИ, Ридигер. *Зло или драма слободе*. Превео Саша Радојчић. Службени лист СЦГ: Београд 2005.
- ЈЕРЕМИЋ, Љубиша. „Трагање за истином (Н. Милошевић, *Антрополошки есеји*, 1964)”. *Студент*. Год. XXIX бр. 1–2. 1965, 9.
- ЈОВАНОВИЋ, Александар. „Аналитички поступак и меланхолични наговештаји (Н. Милошевић, *Антрополошки есеји*, 1978)”. *Књижевне новине*. Год. XXX бр. 567. 1978, 3.
- КАЈТЕЗ, Никола. *Ојсвајање стваралаштва*. Службени гласник: Београд 2021.
- ЛОМПАР, Мило. *Негде на іраници филозофије и лијературе: о књижевној херменеутици Николе Милошевића*. Службени гласник: Београд 2009.
- МАРИЋ, Илија. *На Ефеском ѝушу*. Плато: Београд 2006.
- МАРИЋ, Илија. *Философска делца: оіпеди о савременим срійским философима*. Плато books: Београд 2009.

- МИЛИЋ, Новица. „Запис о филозофији меланхолије”. *Реч*. Год. II бр. 5. 1995, 97–101.
- ПАЛАВЕСТРА, Предраг. „Књижевна полемика и политичка јавност [Н. Милошевић, *Марксизам и језуитизам*]”. *Књижевност*. Год. ХLI бр. 6–7. 1986, 935–938.
- ПАЛАВЕСТРА, Предраг. *Историја српске књижевне критике 1768–2007*. Матица српска: Нови Сад 2008.
- ПАНТИЋ, Михајло. „Приповедање филозофије”. *Књижевност*. Год. I бр. 3–4. 2000, 357–359.
- ПЕЈЧИЋ, Јован. *Основ, оквири, њра: облик и реч критике* 3. Центар за културу / Едиција Браничево: Пожаревац 2008.
- РЕЂЕП, Драшко. „Реч савести, мерило ствари, Никола Милошевић”. *Књижевност*. Год. I бр. 3–4. 2000, 345–350.
- СИМИЋ, Жељко. „Антиномије полемичког дискурзивитета (Н. Милошевић, *Буктиње*, 2009)”. *Српска њолиничка мисао*. Год. XVII бр. 2. 2000, 283–296.
- СКОБЦОВА, мати Марија. *Хришћанство: религиозно-филозофски списи*. Превеле с руског Вера Лазаревић и Весна Маричић. Логос: Београд 2006.
- СТОШИЋ, Душан. *Никола Милошевић и Албер Ками: есеји и њрикази*. Идеа принт: Београд 2003.
- ТИМЧЕНКО, Николај. *Меланхолија и херменеутика: мислилац и њисац Никола Милошевић*. Приредио Јован Пејчић. Задужбина „Николај Тимченко” / Алтера: Лесковац / Београд 2009.
- ТРЕБЈЕШАНИН, Жарко. „Филозофија у кључу психологије личности (Н. Милошевић, *Филозофија и њсихолоија*, 1997)”. *Демократија*. Год. I бр. 202–203; Лист књиге, бр. 2. 1997 (6–7. септембар), 3.
- ФРАНКЛ, Виктор. *Бој њодсвести: њсихотерапија и релиија*. Преводилац Д. Петровић. „Жарко Албуљ”: Београд 2001.
- ЦАЛТО, Давор. *In medias res: о слободи, о њлегалима и дѡмонима: њабрани њнтервјуи*. Admiral Books: Београд 2017.
- KNEŽEVIĆ, Romilo Aleksandar. *Ното Theurgos*. Les Editions du Cerf: Paris 2020.